

Jak BRONZOVÝ BÝČEK ke slávě přišel

Jeho náhodný, ale nicméně „epochální“ nález měl vést k objevu mýtického i mystického pohřebiště v Býčí skále, jehož 150. výročí nelze letos opomenout. Bronzový býček stále zůstává symbolem Moravského krasu a spolu s Věstonickou venuší i našeho pravěku, a proto jej dodnes vidáme na obálkách knih. Je to vskutku objev, který by bylo záhodno uctít jinak než pohřchu skeptickým článkem...

Prý se to mělo odehrát takto: o prázdninách roku 1869 navštívil student medicíny z Olomučan Gustav Felkl se svým bratrancem Ernstem Předsíní jeskyně Býčí skály, a to právě když dělníci odkopávali suť a písek na šterkování silnice. Mládenci se začali přehrabovat v odkryté hlíně se střepy a záhy našli lidské obratle a žebro. Povzbuzeni kopali dále, až narazili na hroudu velmi sazovité hlíny, z níž vydobyli pár hliněných střepů z nádoby o průměru asi osmi palců, zdobené lichoběžníkovitě se křížícími liniemi. Z hlíny poté vy-
padla bronzová figurka býčka, která se nešťastně odlomila od destičky z bílého plechu, na němž byla přinýtována. Tím přišla o tři nohy a zbyla jen ta zadní levá, s dírkou po nýtu na spodku kopýtka. Kam se ztratil plech, patrně stříbrný, nálezce ve svém dopisu Heinrichu Wankelovi vysvětlit nedokázal. Neodpustil si však uvést, že oční důlky jsou propojené otvorem, a že na čele, nad lo-

patkami a na břiše jsou zahlobené vysoké rovnoramenné trojúhelníčky. Později se psalo, že měly být vyplněné rezivým železem, a že oči byly asi oživeny skelnou pastou. Takto obsah nedochovaného dopisu reprodukuje Wankel v předním vídeňském časopisu tři roky po nález.

Wankel mezi mlýnskými kameny medicíny a archeologie ▼

Jindřich, resp. tehdy ještě Heinrich Wankel, byl blanenský lékař, který veškerý volný čas věnoval výzkumu jeskyň, jež jej zajímaly jak svým utvářením, tak hlavně předpotopní zvířenou a památkami po pralidech. Kosti jeskynních medvědů a lvů již po desítky let shromažďoval v „doktorském domě“ pod blanenským zámekem, který obýval se svou ženou Eliškou a čtyřmi dcerami.

V Předsíní Býčí skály začal kopat až roku 1868 a o tři roky později mohl ve zmíněném vídeňském časopise oznámit první doklady paleolitického osídlení na půdě Rakousko-uherské monarchie, které objevil v Jižní odbočce hlouběji v jeskyni. Ze zpráv vesničanů, kteří v Předsíní těžili písek, i ze svých vlastních sondáží v roce 1868 Wankel věděl, že se tu skrývá obrovské množství střepů, kostí a bronzů. Na průzkum rozměrné prostory však jeho finanční prostředky nestačily. Každý sběratel i serióznější badatel si jistě dovede představit muka, která taková neuskutečněná touha po obohacení sbírek navozuje, i obrazotvornost, jíž skryté poklady rozehrají. Jak to jen zařídit?

Východiskem byl nález býčka, který rázem osvětlil i původ názvu jeskyně a identifikoval zdroj místní pověsti o bílém býku, jakož i o tajuplných průvodech do jeskyně a o kvílení, které se z ní linulo. Kníže Liechtenstein, kterému jeskyně s pozemky patřila, a jehož předkové zde budovali romantický park podobný tomu lednickému, se nechal přesvědčit a Wankelovi dal k dispozici partu rudických horníků, dobrých kopáčů. Ovšem jen na měsíc... Vše se tedy muselo stihnout v říjnu roku 1872.

Takto Zdeněk Burian zobrazil Wankelovu představu velmožského pohřbu s lidskými oběťmi.

Pod knutou termínu ▼

Není pochyb, že zkušený badatel by svůj životní výzkum provedl pečlivěji, kdyby měl dost času. Wankel sám ale v Býčí skále pracovat nemohl, byl to přece lékař a stěžel by pacienty odbyl tím, že kope v nějaké jeskyni. A určitě k jeho lítosti to podle toho taky vypadalo.

Vnuk jednoho z někdejších pracovníků v roce 1969 vzpomínal, že horníci vynášeli nálezy sami a předávali je některé z Wankelových dcer, která si pro ně každý den přijížděla kočárem. Blanenský lékař se v odlehlém údolí u Adamova objevoval jen vzácně. Je tedy logické, že nemohl zanechat náčrtů nálezových situací. Protože neexistovala ani nejhrubší metrická síť a zřejmě nic nebylo horníky odkrýváno plošně, o lokaci některých nápadných nálezů a jejich vzájemných vztazích se mohl dovídat nanejvýš jen druhotně od kopáčů a od svých dcer.

Pokud se postupovalo odpředu dozadu, mohl se domnívat, že dříve odhalené nálezy jsou zepředu a později vykopané zezadu, ale ne o mnoho více. Mohl být informován i o poloze žárovišť u severní stěny a o koncentraci kovářského náčiní při jihovýchodní stěně, případně i o hustých nálezech lidských kostí mezi oběma zmíněnými zónami. Polohu jednotlivých koster, jejich úplnost, vzájemné vztahy, přiložené milodary apod. nemohl bez pečlivého plošného výzkumu ani odhadnout.

Pozdější badatelé však jeho konkrétním údajům uvěřili, asi aby mohli citovat ty, které se jim hodily (a ty ostatní svěst na dřevní dobu výzkumu). Je sice pravda, že každá archeologická dokumentace je časem nedostatečná, tahle však nesnesla srovnání ani s tím lepším, co bylo v oné době běžné. Na pohřebišti v Hallstattu, zkoumaném v téže době dvěma amatéry, se na mistrných akvarelech zaznamenávaly a dokonce

i číslovaly pozice jednotlivých milodarů. V Býčí skále se nejen nic nekreslilo, ale většinu dokumentů kopáči ponechali v jeskyni a vzali jen to, co bylo nápadné a celistvé – lidské lebky, bronz, zbraně, železné nářadí, skleněné perly, odebrali něco z hromádek spáleného obilí, a z keramických nádob vzali jen ty celé. Ve Wankelově sbírce se nachází 15 celých nebo lehce rekonstruovaných nádob a stovka střepů, zatímco při drobných válečných sondážích se střepů našlo 260 – vybíraly se jistě jen ty větší a zdobené – a později snad ještě více. Současné proplachy a sondáže poskytují taky tisíce obílek, korálky atd.

Fantazii se meze nekladou ▼

Výběrovost nálezů, nedostatek dokumentace a osobní zkušenosti dovolily Wankelovi zapojit fantazii a zaujmout

Heinrich, tehdy vlastně už Jindřich Wankel ve slovanské čamaře.

K jak známým osobnostem Jindřich Wankel patřil, ukazuje jeho portrét na titulní stránce Humoristických listů.

čtenáře sugestivním vyličením nedoložených situací, např. desítkami koster pobitých dívek (ve skutečnosti vesměs nepobitých zralých mužů), useknutými pažemi (ve skutečnosti s přirozeně odrolenými konci a recentním skeletem dlaní) na oltáři z plochých kamenů (z nichž se vyklubaly zrnotěrky), číší vyřezanou z lidské lebky (mozkovny s přirozeně odrolenými okraji), kostrou muže vedle kostry prasete, velmožem na vozu (jeho kosti chybí a kol se našlo několik, ale různého průměru), zavaleného přepáleným vápencem (ve skutečnosti jeskynním sintrem), apod. Tuto představu posléze petrifikovali čelní představitelé naší archeologie jako Jaroslav Schránil, Jaroslav Böhm a Josef Pouлік téměř doslovnými překlady Wankelových fabulací. Karel Absolon inspiroval Zdeňka Buriana k namalování známého obrazu pravěkých „hekatomb“ a např. nejstarší litý

prsten na světě propagoval i poté, co se bezpečně ukázalo, že byl svařen ze dvou vykovaných půlek. Ideji velmožského pohřbu s oběti vzácných hmotných statků i lidí, ovlivněného zřejmě Wankelovou znalostí protohistorických Skýtů a severských raněstředověkých obřadů, byly potom přizpůsobeny i determinace jednotlivých nálezů.

Vzpomínám si, jak neobyčejná síla Wankelovy obrazotvornosti zapůsobila v dětství i na mě a jak jsem si tyto pasáže opisoval do sešitu, když jsem příslušné knížky ještě nevlastnil. Co se dá pochopit u kluka, je ovšem už stěží pochopitelné u osvědčených profesionálů – a přece i ti dali Wankelově sugestivní imaginaci přednost před výsledky kritické leč suché vědy – jinak by museli vzít v úvahu, že v pravěkých nádobách se nikdy neuchovávají zbytky potravin, že soška býčka postrádá ve střední Evropě bližší analogie, že vedoucí

výzkumu nemohl vycházet z jakékoli dokumentace, protože za tak krátkou dobu nemohl žádnou pořídit – zvláště když se zaznamenávání nálezových okolností nevěnoval ani jindy, nebyl na nalezišti přítomen a neměl na místě žádného schopného zástupce.

Na tak banální rozpory, jako jsou zrnotěrky namísto oltáře, přirozeně odlomené loketní kosti namísto useknutých paží, mozkovna s odroleným okrajem namísto seříznuté lebeční číše apod. musel přijít teprve pražský antropolog Milan Stloukal s brněnským archeologem Jindrou Nekvasilem v 70. letech minulého století, tedy stovku let po výzkumu. Na konferenci „Wankelův nále v Býčí skále“ v blanenském muzeu roku 1984 tím vyvolali pořádnou melu, protože řadě tradicionalistických vlastimilů se zdálo, že jde o špinění Wankelova jména (viz diskusi ve stejnojmenném sbor-

níčku z následujícího roku). Nedošlo se to ale jen regionalistů, ale překvapivě i našeho předního antropologa Jana Jelínka, pragmatického světáka, u kterého by takové lpění na místních tradicích nikdo nepředpokládal. „Největší záhada moravského pravěku“, jak zní tradiční epiteton halštatů z Býčí skály, vznikl tedy spíše z nedostatečné dokumentace nálezových okolností, nezáměrně i účelově mylných ur-

čení a bujnou fantazií nálezce, než ze samotných faktů.

Patová situace zůstává bez řešení

Wankelův výklad, že šlo o pohřeb velmože na voze, doprovázený milodary v podobě keramických i bronzových nádob, šperků a zbraní, ovšem následovaly další. Podle Martina Kříže, I. L. Červinky a J. Kniese to byli cizí

kováři a prospektoři železné rudy, J. Nekvasil s M. Stloukalem se přidrželi myšlenky pohřbu, ale ne velmože na voze, nýbrž nějaké kněžky ve srubu. Potom se k nim připojil matematik Z. Weber a infikoval je myšlenkou výbuchu směsi moučného a uhelného prachu v nevětrané prostora, jejíž strop tudíž spadl. Zasypal přitom skupinu obyvatelstva, která se sem se svými zásobami a majetky ukrýla a prováděla běžné

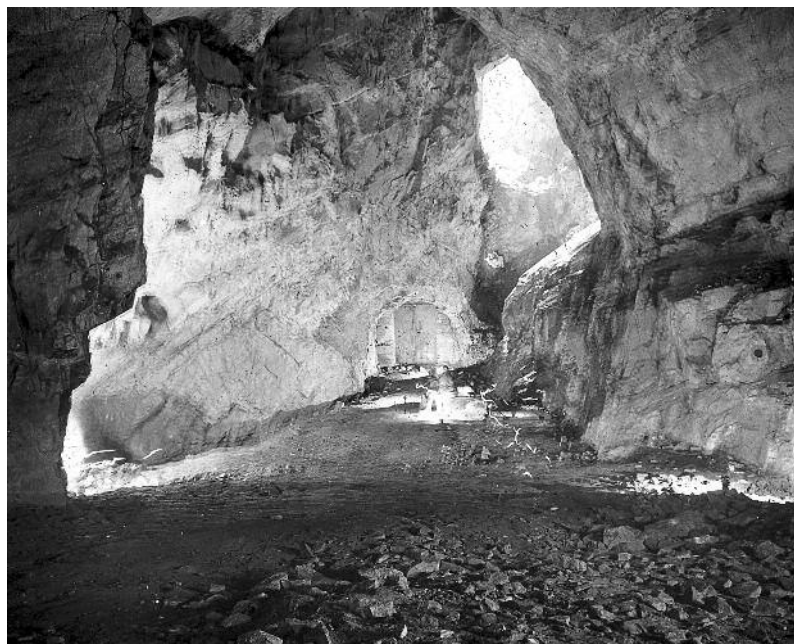
Hlavu býčí plastiky z Tel el Ubaid bychom si si mohli poplést s hlavou našeho býčka. Britské muzeum.

Bronzový býček z Alaca Hüyük v Turecku (asi 2300 let př. Kr.) má na bocích rovněž kovové vložky. Britské muzeum.

Rekonstruovaný býček, jak jej Wankel vyobrazil ve svém hlavním článku z roku 1878.

Uměle osvětlená Předstín Byčí skály před válečnými úpravami, umělý vchod (uprostřed) je uzavřen. Pod pravou stěnou se měl nacházet vůz s velmožem (srov. s obrazem Z. Buriana).

práce, k nimž si sem přinášela i surovinu v podobě různých rozlámaných předmětů, určených k recyklaci. Nepřijatelnost tohoto názoru, hlavně po stránce přírodovědné, vyvolala na zmíněné blanenské konferenci ostrou reakci, která kompromitovala i cenné kritické postřehy, a vše se šmahem smetlo ze stolu jako nějaké nactiutřačné výmysly.

Za vzniklé patové situace se nevědělo jak dál, takže byl osloven renomovaný a hlavně neutrální německý badatel Hermann Parzinger, aby dal všechno dohromady. Ten v dosud nejzevrubnější monografii, vyšlé roku 1995 v Mohuči, oživil představu obětní jeskyně s povražděnými lidmi. Ta platí v zásadě dosud, i když místo obětní jeskyně se hovoří o jeskynní svatyni, protože v oparu posvátnosti mohlo probíhat vícero činností, než jen občasné obětování lidí a nějakých komodit – mohly se tu odehrávat i pohřby do země, čili inhumace, jakkoli jim ve Wanklově líčení nic nenavědčuje. Někdy ovšem musí i Wankel ustoupit. Mohli bychom sem zahrnout i práci v legendární kovárně, předpokládané Wankelem v zadní partii Předšíně. Kovářství patří mezi nejposvátnější řemesla, neboť se jím přetváří hmota – vzpomeňme na kováře Wielanda z Niebelungů nebo na Ilmarinena z Kalevaly. Právě tak se tu mohly vyrábět třeba korálky. Že se takové zdánlivě světské činnosti vykonávaly i na rituálních okrajích, svědčí právě zkoumaná lokalita u Němcic nad Hanou, odkud detektoráři přinášejí plné kapsy šperků a mincí. Zde se Keltové, jen o málo později než halštatská kováři v Býčí skále, zabývali i výrobou z jantaru.

Ale je taky možné, že funkce Předšíně se i v krátkém období mladšího halštatu, mezi lety 575 až 450 př. n. l., měnila a že profánní činnost kovárny rozmachu rituálních aktivit předcházela. Přijmeme-li myšlenku svatyně, nebude na závalu ani její špatná přístupnost. Upozornil na ni Antonín Přichystal s tím, že původním vchodem se asi dovnitř nechodilo a všechno se sem naházelo šik-

mým komínem, čímž by se lokalita blížila jiným obětním slujím tohoto období.

Co se týče Býčí skály, interpretace byly vždy přehnané a vždy jim něco vadilo, nejvíce právě ta kovárna. Největší znalec problematiky Martin Golec z olomoucké univerzity upozornil na to, že překonávání nízkého, občas podmačeného vchodu nebylo na závalu, protože to mohlo zvyšovat efekt přechodu mezi světem každodennosti a světem 'jinosti'. To je jistě pravda, i když jiné badatelovy vývoody již dávají spíše za pravdu jeho vlastnímu výroku o přetaženosti interpretací. Podklady k určitějším závěrům totiž chybí jak mezi nálezy, tak mezi nezaznamenanými či vymyšlenými náleзовými okolnostmi. Z přítomnosti šesti (ale třeba ani šedesáti) součástek vozů nelze soudit na přítomnost šesti vozů a už vůbec ne na šest pohřbených velmožů, postupně na svých vozech povodňovými proudy odnášenými do nějakého zásvětí. Ale představa je to jistě působivá, silná a poetická.

Čeká býčka stěhování? ▼

Dál jsme se v interpretacích zatím nedostali a i toto je už dost. Závěrem se ale vraťme k býčkovi, který to všechno způsobil. Bylo to všechno opravdu tak, jak jsme podle Wankela vyličili? I když autentický původ býčka žádný archeolog nepochybňoval, o souvislosti nálezu s názvem jeskyně, což byl nejpůsobivější Wankelův argument pro knížete Liechtensteina, už nezastával ani on sám a nikdo po něm. Býčka dnes v Naturhistorisches muzeu ve Vídni přechovávají v pancéřové vitríně a nikam ho nepůjčují – a když tak jen v doprovodu zakuklených ozbrojenců. Takhle se roku 1995 naposledy dostal i do našeho Moravského zemského muzea. Ale přece, nebylo by mu přes veškerou péči lépe v nějakém jiném oddělení, třeba ve sbírce blízkovýchodních starožitností? Mnohé tomu nasvěd-

čuje a, ke škodě naší posvátné tradici, to i skvěle do sebe zapadá.

Wankel rád cestoval, v mládí s přáteli po různých romantických hradech a historických městech, kde jej nepřestávaly trápit různé dívky (jak si zapisoval ve svých Efemeridách, které před pár lety MZM vydalo), a později se odvažoval mnohem dále. V roce 1868 se sběratel vydal na výstavu Dějin práce do Paříže, kde jej vystavené paleolitické nálezy přiměly k obnovení výzkumu v Býčí skále, a následujícího roku se vypravil až do Egypta, Palestiny a Sýrie. O pokladech skrytých v Býčí skále už věděl a znal místní pověsti o býčkovi – a právě plastika býčka, nalezená údajně téhož roku bratranci Felklovými, má nejbližší analogie právě zde. To musel uznat každý, kdo se jí trochu blíže zabýval a sám Jindřich Wankel si dokonce myslel, že byla do tehdejšího slovanského (jak se domníval) prostředí přinesena přímo z Egypta. Možná, že si tím mohl být i jist.

Dva nejdůležitější příspěvky o býčkovi od německých archeologů však hovoří jen o halštatských a skytských analogiích, byť pokulhávacích, a o východním Středomoří se vůbec nezmiňují. Zato Jindra Nekvasil na jedné přednášce uvedl, že její jedinou analogii viděl mezi iráckými starožitnostmi v pařížském Louvru, kde jej překvapila podobná stříbrná soška se železnými vložkami. O ty vložky totiž právě jde. Trojúhelník na čele by měl analogie i v Evropě. Má jej třeba i kráva s teletem na držadle bronzové nádoby z pohřebiště v rakouském Hallstattu, ale s trojúhelníčky na lopatkách se setkáváme skutečně až v Egyptě a na Blízkém východě, i když samotný styl sošky by mohl připomínat i archaické umění řecké. Antonín Přichystal, geolog, který přinesl k otázkám Býčí skály mnoho nového, vyfotografoval dvojici býčků s trianglem v Muzeu anatolských civilizací v Ankaře, pocházejících z chetitského města Boghazköy, a proto zhruba o dva tisíce let starších než svatyně v Býčí skále, a vyobrazil

i sošku egyptského Apise se stejně umístěnými trojúhelníčky. Já jsem měl podobné štěstí v Britském muzeu, kde vystavují bronzovou sošku býčka s kovovými vložkami z Alaca Hüyük ve středním Turecku (ca 2300 let př. n. l.) a velkou plastiku z Tel el Ubaid (2500 let př. n. l.), jehož hlava je na vlas stejná jako u malé sošky z Býčí skály.

A co ta bílá kovová destička, co se měla Felklům ztratit neznámo kam? Žádný bílý kov se mezi laboratorně nezpracovanými nálezy z pravěku nevyskytuje, a stříbro mezi našimi nálezy z doby halštatské zcela chybí. Podléhá navíc korozi a po vyjmutí z hlíny by bylo patinované do černa. Wankel tento slabý bod asi vycítil, a proto jej ve svém hlavním článku o býčkovi z roku 1878 zrelativizoval: *ve tmě se barva plechu dala rozeznat jasněji...*

Felklovi nechali sošku u majitele olomučanské továrny na kameninu Dr. Schütze, u nějž o prázdninách bydleli. Ten ji měl po třech letech darovat Wankelovi, který si o tom všem pořídil notářský zápis, protože musel čelit pochybám. Jeden anonymní kulturní redaktor píše u příležitosti výstavy, uspořádané Antropologickou společností ve Vídni z archeologických nálezů svých členů v překladu toto: „Ve skříní č. 1 se nachází bronzová soška býčka, údajně pocházející z jeskyně Býčí skála. Dr. Wankel ji získal od nálezce, který ji našel již roku 1869, a v dobré víře ji přiřadil k ostatním nálezům. (...následuje zpochybnění ztracené stříbrné destičky...). Tyto údaje se nám zdají prazvláštní; kromě toho máme další důvody, proč tuto figurku přejdeme mlčením“ (list Vaterland 8. 9. 1873).

Absolutně snímek zevnějšku Býčí skály před válečnými úpravami. Vchod do Před-síně vlevo nechal prorazit kníže Liechtenstein, nad ním je patrně zamřížované okno přírodního původu. Pravý vchod, rovněž později rozšířený, je dale uprostřed.

Zbožná lež, šťastný omyl... nebo?

Snaze podpořit nějakým trikem dobrou věc se říká *pia fraus* – zbožná lež. A když to původce činí v dobré víře, tak se hovoří o šťastném omylu. I ten se Wankelovi podařil, a to když ve Sloupských jeskyních našel medvědí lebku s vyhojenou ránou nad čenichem, vedle níž měl ležet krátký úštěp z radiolaritu. Badatel jej považoval za ulomený hrot, vypadlý po vyhnání z rány. Artefakt je sice celý a jako hrot by sloužit nemohl, ale tehdy úspěšně posloužil jako důkaz oprávněné myšlenky současnosti člověka s jeskynním medvědem. V případě býčka ale o zbožnou lež jít nemohlo; nanejvýš o zbožný podvrh, který měl mohovitěho sponzora

rozhoupat k tomu, aby sáhl do kapsy (a vymínil si přitom předání zlatých předmětů, o jejichž osudu není nic známo). Nelze však mluvit ani o omylu, a asi ani o štěstí – s ohledem na to, po jak krátkou dobu mohl Wankel disponovat propůjčenými horníky, by bylo lépe, kdyby ke kopání tehdy vůbec nedošlo. Věděli bychom toho o mnoho víc a Býčí skála by sice nebyla největší záhadou našeho pravěku, ale zato vynikajícím dokladem materiálního i duchovního života našich předků.

Martin Oliva,
Ústav Anthropos, MZM
Foto: Archív MZM

